

TÜRKÇE TERİMLERDE MIKYAS, METRE, METRİ, ÖLÇER, ÖLÇÜM DENKLİĞİ

Hamza ZÜLFİKAR

Ilaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü üzerinde çalışırken sıra, *higrometre*, *asidimetre*, *kalorimetre* terimleriyle *higrometri*, *asidimetri*, *kalorimetri* örneklerine gelmiş; bu terimlerdeki *metre* ve *metri* parçalarının Türkçe olarak karşılanma-sı tartışılmıştı. Türk Dil Kurumunda genel olarak terimlerdeki *metre* parçası *ölçer*, *metri* parçası ise *ölçüm* ile karşılanır. Benim de içinde bulunduğum İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü Çalışma Grubu da bu uygulamaya uydu ve beş altı yıllık bir çalışmadan sonra eser, 2014 yılında yayımlandı. Türkçeye gönül vermiş öğretim üyeleri, terim sözlüklerine örnek olabilecek bir eser hazırlamayı hedeflerken bir yandan da Türkçenin imkânlarını gözeterek ilaç ve eczacılık terimlerini mümkün olduğu kadar Türkçe ifade etmeye çalıştılar.

İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü'nde sağlanan bu düzen, Türk Dil Kurumunca yayımlanan öteki sözlüklerde pek gerçekleştirilemedi. Kurum dışında yayımlanan terim sözlükleri ise hazırlayıcısının kişisel tutumuna bağlı apayrı düzendir. Bazıları terimin ya Fransızcasını veya İngilizcesini kullanmış. *Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü*'de *alkolölçer* değil de *alkolmetre* terimi tercih edilmiş. *Alkalimetre* terimine yer verilmemiş ama *alkalimetri* terimi alfabetik sırasında yerini almış. Su Ürünleri Çalışma Grubunun hazırladığı ve 2009 yılında Türk Dil Kurumunun yayımladığı *Su Ürünleri Terimleri Sözlüğü*'nde dizin yoktur. Bunlar arasında inceleme raporlarını yazdığım ve basılmasının yararlı olacağını bildirdiğim Hilmi Hacısalihoglu, Akif Hacıyev, Varga Kalantarov, Arif Sabuncuoğlu tarafından hazırlanan ve Türk Dil Kurumunca yayımlanan *Matematik Terimleri Sözlüğü*, dizin açısından örnek alınması gereken bir çalışmadır. Burada sırasıyla Almanca-Türkçe, Fransızca-Türkçe, İngilizce-Türkçe, Rusça-Türkçe, Azerbaycan Türkçesi-Türkiye Türkçesi olmak üzere beş dilde dizin verilmiş ve sözlüğü kullananlara kolaylık sağlanmış, özellikle aynı dili kullanan soydaşların yararlanması açısından Rusça-Türkçe, Azerbaycan Türkçesi-Türkiye Türkçesi dizinleri faydalı olmuştur.

Bir terim sözlüğünde en çok beklenen husus, terimin tanım cümlesinin doyurucu (tatminkâr) olmasıdır. Tanım, tekrarlara yer vermeden esas nitelikleri içine alacak, ayrıntıları dışarıda bırakacak yapıda olmalı. Ansiklopedik açıklamalar terim sözlüklerinde olmamalıdır.

Bir terim sözlüğünde geçen *-ma (-me)* ekiyle ilgili yapılan açıklama şöyledir:

“*-ma-, me:* eylem adı yapan ektir. Bütün eylem kök ve gövdelerine getirilen ve Türkçenin bütün zamanlarında işlek olan bir ektir.”

“Türkçenin bütün zamanlarında işlek olan ek” yukarıda verilen ek değil olumsuzluk eki *-ma (-me)*’dir.

Kitapçuların raflarını dolduran terim sözlükleri madde seçimi, adlandırma, tanımlama, yazım açısından tamamen farklı tutumlar içindedir. Gönül arzu ediyor ki bütün terim kitapları bir esasa bağlansın.

Yukarıda sıralanan *higrometre, asidimetre, kalorimetre* terimlerinde yer alan parça, Fransızcadan Türkçeye geçmiş uluslararası bir ölçü birimi olan *metre* değildir. Fransızcada *metrer* fiil, ölçüm aleti olan *metre* isimdir. Dolayısıyla söz konusu terimlerdeki *metre* fiil olan parçadır.

Fransızcadan yıllar önce Türkçeye geçen *hygromètre, acidimètre, calorimètre* Türkçenin ses ve yazım özelliklerine göre *higrometre, asidimetre, kalorimetre* biçiminde kullanılmış ve bugün de bu yazımlarıyla bilim kitaplarında yer almıştır. Bu üç örnekle birlikte Fransızca sözlüklerde bir de *hygrométrie, acidimétrie, calorimétrie* terimleri var. Bu terimlerdeki *mètrie* parçası İngilizce de *acidimetry* örneğinde olduğu gibi *metry* biçimindedir. Bu parçanın Türkçedeki karşılığı da *ölçmek* fiilinden *-üm* ekiyle yapılmış *ölçüm*’dür.

Türkçe Sözlük üzerinde çalışırken hocamız Hasan Eren, *higrometre* için *nemölçer, asidimetre* için *asitölçer, kalorimetre* için *ısıölçer* gibi kelimelerin *metre* kısmının *ölçer* ile karşılanmasına dikkat çekmiş ve olumlu bulmuştu. Ama o uygulama bugünde olduğu gibi bilim adamları arasında tam olarak anlaşılmadı. Onların bir kısmı *ölçüm* ve *ölçer* kelimelerini benimsemedi. Bilim ve sanat adamları bunların Fransızcasını, İngilizcesini daha çok tercih etti. Bu tutum biraz da Türkçeyi tanımamaktan, Türkçeden habersiz olmaktan kaynaklanmaktadır.

Terimlerin önce Fransızcaları kullanılıyordu. Bir terimin Fransızcasından İngilizcesine geçerken bazı tutarsızlıklar yaşandı. Bilim ve sanat adamlarını bir araya getirip bu konular üzerinde durmak mümkün olmadığından terim meselesi gün geçtikçe altından kalkılamayacak ölçüde ağırlaştı. İşte böyle bir ortamda yabancı terimlerin Türkçelerini tercih etmek, Türkçelerinin ne olabileceğini düşünmek, terim türetmek, madde başı yabancı kökenli bir kelimeyse onun kısaltmasını vermek, madde başının ve tanımların yazımı üzerinde durmak, doğru tanımlama yapmak, gerektiğinde örnek vermek başlı başına bir sorun olarak karşımızda duruyor. Ülkemizde terim meselesinin bir ders konusu olduğunu, bunun için kurslar düzenlenmesi gerektiğini söylersem abartmış olmam.

Yukarıdaki örneklerde *ölçmek* fiiline getiriler *-er* eki aslında bir geniş zaman ekidir. Bununla birlikte bir alet adı olan *keser* veya *tutar* (meblağ), *yarar* (fayda), *çıkâr* (menfaat), *gider* (masraf) gibi terimlerde olduğu gibi bu ek bir yapım eki görevindedir. *Bilirkişi* örneğinde geçen *-ir* ve *-r* (*-ır;-ir;-ar;-er*) biçiminde açtığımız bu ekten yapılmış *tutarlılık* örneklerinde olduğu gibi *-ar* eki üzerine başka yapım eki de gelebilir. Terim sözlüklerinde geçen *antirepellent* terimine gösterilen *böcekçeker* de bu ekle türetilmiştir. Aynı ekle kurulmuş örneklerden biri de *termostat* için önerilmiş olan *ısı denetir*'dir.

Ekin olumsuz biçimi olan *-maz* (*-mez*) de aynı görevde kullanılır. Bunun için *değişmez* (stabil), *paslanmaz* (Fr. *inoxydable*) örneklerini verebiliriz. Bunlardan *paslanmaz*, *paslanmaz metal* örneğinde olduğu gibi sıfat olarak da kullanılır. İsmi gerektiğinde sıfat olarak kullanılması, Türkçenin üstün özelliklerinden ve imkânlarından biridir. Kısaca söz konusu ek, Türkçede biri zaman eki diğeri isim yapma eki olmak üzere iki görevde bulunur.

Terimlerin *nemölçer*, *asitölçer*, *ısıölçer* biçiminde bitişik yazılmasına gelince onu da açıklayabiliriz. Bu örneklerde *-er* eki artık zaman eki değildir. *Tüccar kumaşı ölçer* biçimindeki cümlede geçen *-er* zaman, *nemölçer*, *ışıkölçer*, *ısıölçer* teriminde ise *ölçer* alet yapan bir ek olduğu için bitişik yazılmıştır.

Bunlardan *hygrométrie*, *acidimétrie*, *calorimétrie* terimlerine gelince bu terimlerin Türkçeye çevrilmiş biçimleri *nem ölçümü*, *asit ölçümü*, *ısı ölçümü* biçiminde olup ayrı yazılmaktadır. Bu terimlerin ikinci parçası, *mètrer* fiiline dayanır. Türkçeleri birer belirtisiz isim yapısında olduğu, ek kalıplaşması veya ekin görev değiştirmesi söz konusu olmadığı için bu terimleri ayrı yazıyoruz.

Yukarıda söz konusu ettiğimiz *higrometre*, *asidimetre*, *kalorimetre*; *higrometri*, *asidimetri* terimleri için Fransızca sözlüklere baktığımızda bunların bir de *-ic* ekiyle yapılmış sıfatları var. İngilizcede de aynı ek kullanılmış. Yapı sırasıyla *acidimetre*, *acidimetry*, *acidimetric* biçimindedir. Dolayısıyla sıfat olan biçim üzerinde de düşünmeliyiz. Çünkü terimler söz konusu olduğunda dil bilgisi açısından iki tür terim karşımıza çıkar. Biri isim diğeri sıfattır. Zarf, edat, fiil terim olmaz. Fiilin *ölçme* veya *ölçüm* örneklerinde olduğu gibi ek almış, ekleşmiş biçimi terimdir.

Terimin sıfat biçimine gelelim. Örneğimiz *acidimetric titration* olsun, İlaç ve Eczacılık terimlerinden alınmış olan bu örneği Türkçeye nasıl kazandıracamız? *Acidimetre* için *asitölçer*, *acidimetry* için *asit ölçümü* dendiğini kabul edelim. Ayrıca *acidimetric* sıfatıyla ilgili iki uygulamadan bahsedebiliriz. Önce bu terime *asit ölçümlü* dendiğini düşünelim. Uygulamaya gelince *asidimetrik titrasyon* terimini bu durumda ya *asit ölçümlü titrasyon* veya *asit ölçüm titrasyonu* biçiminde karşılayabiliriz. Diyelim ki *ısı ölçümü* diye karşıladığımız *calorimetry* yanında *calorimetric analysis* örneği de var. Bunu da yukarıda belirttiğimiz gibi *ısı ölçümlü analiz* veya *ısı ölçüm analizi* biçiminde karşılayabiliriz. İki iyelik ekini tekrar etmemek için *ısı ölçümü analizi* yerine *ısı ölçüm analizi* demek Türkçenin kurallarına ters düşmez. Daha da Türkçe ifade

etmek istersek *ısı ölçüm çözümlemesi* uygun bir karşılık olur. Her terim üzerinde kafa yormak gerikiyor.

Bir dilci gözüyle yaptığım bu açıklama bazı sabit fikirli kimselere ters gelebilir. Nitekim *İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü* için de gazetelerde, sanal ortamda bu sabit fikirli kimselerce bazı haksız eleştiriler yapıldı. Bir milletin bilim ve sanat terimlerinin bu kadar yabancılaşmış olmasına seyirci kalmak, önerilmiş olanları eleştirip kesip atmak, hep bir şeyleri karalamak alışkanlığından kaynaklanmaktadır. Üniversite öğrencisi Doğu veya Batı dillerinden Türkçeye giren terimlerin anlamını, yapısını, telaffuzunu, Türkçedeki karşılığını bilmeden kullanıyor. Bir klasik eser önersek, örnek olarak Falih Rıfkı Atay'ın *Batış Yılları* adlı eserini tavsiye etsek öğrenci dilinden dolayı böyle bir eseri okumak istemiyor. Bir eseri dilinden dolayı anlamayan, bir neslin doğmasına diline, kültürüne, edebiyatına hor bakanlar sebep olmuştur. Bugün yapılacak bir düzenlemeye, önerilecek Türkçe bir karşılığa eskiden olduğu gibi bugün de karşı çıkmak, elindeki imkânları bu yolda kullanmak bizde huy edinilmiştir.

Hatırlatmak gerekir ki Osmanlı bilim adamı Batı kökenli bu tür terimlere bizim kadar hayran değildi. *Kalorimetre* terimiyle karşılaştığında buna *mıkyas-ı sühnet* biçiminde karşılık göstermiş ve uzun yıllar, *ısıölçer*'e gelinceye kadar bu terimi (ıstılah) kullanmıştır. *Asidimetre* teriminin karşılığı *mıkyas-ı hamiz, kolorimetre*'nin ise *renkölçer*'den önceki karşılığı *mıkyasü'l-levn*'dir. *Mıkyas* kelimesi bugünkü *ölçer* kelimesinin karşılığıdır. Keşke onlar Türkçe köklere ve eklere dayalı önerilerde bulunsalardı. Böyle olmamış, o gün için eğitim hayatının dili olan Osmanlıca içinde bu tür terimleri türetmiş, terimleri ya Farsçanın veya Arapçanın dil kurallarına göre karşılamış. Ancak diyebilirim ki bu terimler, bir Arap veya Fars bilim adamının anlayacağı, kullanılacağı terimler değildir. Osmanlı bilim adamı *mıkyas-ı kuvvet* (dinometre), *mıkyasü'l-levn* (kolorimetre), *mikas-ı ma* (hidrometre), *mıkyas-ı hurdebin* (mikrometre) gibi terimleri nasıl türetmiş ve o günün Batı kökenli terimlerine nasıl karşılık bulmuş ise günümüz bilim adamı da *ölçer, ölçüm* sözlerini kullanarak *metre* ve *metri* sözlerinin Türkçe olarak ifade edilmesinde birleşmeli ve terim sözlüklerindeki dağılımıya son vermelidir. Cumhuriyetin bilim adamı *fonksiyon, faktör, reaksiyon* kelimelerinden bir türlü vazgeçmiyor. Oysa bunların *işlev, etken, tepki* biçimindeki Türkçe karşılıkları dilde mevcuttur.

Burada inceleme konusu ettiğimiz *mètrre, mètrie* ve *mètric* parçalarının getirildiği kelimelerle birlikte kullanılmış biçimlerinin Türkçeye aktarılmasında iş birliği yapıldığı, yazımlarına uyulduğu takdirde terimlerdeki sorunlardan yalnızca birini çözmüş oluruz.

Yukarda açıklamaya çalıştığımız konunun örneklerinden birkaçını aşağıda tablo hâlinde veriyorum. Terimlerin isim biçimlerinin yanında sıfat olanlarını da verdim. Belki bilim adamı, bunlardan bazılarının sıfat biçimlerinin kullanılmadığını ileri sürebilir. Ancak bir bütünlük sağlamak amacıyla burada terimlerin sıfatlarına da yer verilmiştir.

özgün biçim	Türkçedeki biçimi	Türkçe karşılığı
acidimeter acidimetry acidimetric	asitmetre asitmetri asitmetrik	asitölçer asit ölçümü asit ölçümlü
amperometer amperometry amperometric amperometric detector	amperometre amperometri amperometrik amperometik dedektör	akımölçer akım ölçümü akım ölçümlü akım ölçümlü algılama, akım ölçüm algılaması
audiometer audiometry audiometric	odyometre odlometri odyometrik	sesölçer ses ölçümü ses ölçümlü
barometer barometry barometric	barometre barometri barometik	basınçölçer basınç ölçümü basınç ölçümlü
calorimeter calorimetry calorimetric	kalorimetre kalorimetri kalorimetrik	ısıölçer ısı ölçüm ısı ölçümlü
dansimeter dansimetry dansimetric	dansimetre dansimetri dansimetrik	yoğunlukölçer yoğunluk ölçümü yoğunluk ölçümlü
frequencemeter frequencemetry frequencemetric	frekansmetre frekansmetri frekansmetrik	sıklıkölçer sıklık ölçümü sıklık ölçümlü
hygrometer hygrometry hygrometric	higrometre hikrometri hikrometrik	nemölçer nem ölçümü nem ölçümlü
refractometer refractometry refractometric	refraktometre refraktometri refraktometrik	kırılmölçer kırılım ölçümü kırılım ölçümlü
spectrometer sprectrometry spectrometric	spektrometre sprektrometri spektrometrik	izgeölçer izge ölçümü izge ölçümlü
termometer termometry termometric	termometre termometri termometrik	sıcaklık ölçer sıcaklık ölçümü sıcaklık ölçümlü
viscosimeter viscosimeter viscosimeter	viscosimeter viscosimeter viscosimeter	ağdalıkölçer ağdalık ölçümü ağdalık ölçümlü
voltamètre voltamètri voltamètric İng. coulometer	voltametre voltametri voltametrik	gerilimölçer gerilim ölçümü gerilim ölçümlü
wattmeter wattmetry wattmetric	vatmetre vatmetri vatmetrik	güçölçer güç ölçümü güç ölçümlü